

Capitolul I

INTRODUCERE ÎN STUDIUL DREPTULUI ROMAN

Secțiunea 1

Obiectul dreptului roman

Dreptul roman este un sistem de norme juridice, instituite sau sancționate de statul roman. Acest sistem juridic a trăit o *viață milenară*, pentru că s-a format odată cu orașul Roma, în *anul 753 î.H.* și s-a aplicat până la moartea împăratului Justinian, în *anul 565 d.H.*

Dreptul roman a surprins istoria printr-o vitalitate nemaiîntâlnită, întrucât a supraviețuit societății care l-a creat și s-a aplicat și în societățile care i-au urmat, influențând secol după secol evoluția generală a ideilor juridice. Această vitalitate unică în istorie a fost frumos evidențiată de profesorul I.C. Cătuneanu, astfel:

„Ceea ce este mai greu de explicat este fenomenul unic în istorie, ca un drept străin și de lungă vreme mort, să ajungă a se impune unor popoare străine, nici prin forță, nici prin sprijinul credinței, cu așa efect încât să stăpânească la ele acasă și să le facă educația juridică secole de-a rândul. Dreptul roman se înmormântase demult cu poporul care l-a creat, când națiuni noi l-au dezgropat și l-au introdus în viața lor la o cotitură a istoriei, care însemnează începutul evului modern. S-a produs o întorsătură lentă, dar hotărâtoare în evoluția spiritului general, când lumea medievală a luat cunoștință de principiile și distincțiile luminoase ale dreptului roman, care oferise cu veacuri înainte mai multă garanție de libertate și egalitate civilă decât regimul feudal de origine germanică”¹.

Pentru a putea înțelege vigoarea și unicitatea dreptului roman, trebuie să pornim de la începuturi. Astfel, la origine, romanii, ca și celelalte

¹ I.C. Cătuneanu, *Curs elementar de drept roman*, Ed. Cartea Românească, Cluj-București, 1927, p. 7.

popoare ale antichității (egiptenii, babilonienii, indienii și alții), **au confundat dreptul cu religia și cu morală**. Mărturie în sensul acestei confuzii dintre diferitele categorii de norme sociale stau următoarele definiții transmise de celebrii jurisconșulți romani:

➤ în Institutele sale, **Iustinian** ne transmite o definiție a științei dreptului, potrivit căreia: „*Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justis atque injustis scientia*” (știința dreptului sau jurisprudența este cunoașterea lucrurilor divine și umane, știința a ceea ce este drept și nedrept). Confuzia dreptului cu religia este pe deplin explicabilă într-o societate primitivă în care conducătorul concentra în mâinile sale atât puterea politică, cât și autoritatea în materie religioasă.

➤ într-un text al celebrului jurisconșult **Ulpian** sunt definite principiile dreptului: „*Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*”² (principiile dreptului sunt acestea: a trăi în mod onorabil, a nu vătăma pe altul, a da fiecăruia ceea ce este al său). Constatăm că, în această definiție, un principiu de morală (a trăi în mod onorabil) este alăturat celor două principii juridice (a nu vătăma pe altul și a da fiecăruia ceea ce este al său).

➤ jurisconșultul **Celsus** ne înfățișează definiția dreptului: „*Jus est ars boni et aequi*”³ (dreptul este arta binelui și a echității). La romani, cuvântul „echitate” are o dublă semnificație, atât morală, cât și juridică, astfel că și în această definiție persistă confuzia între drept și morală.

Și totuși, deși în teorie nu exista o delimitare clară între normele juridice, normele religioase și cele de morală, **practica juridică romană depășise această confuzie**. De altfel, subliniez faptul că, așa cum vom constata pe parcursul studierii materiei, dreptul roman a evoluat și s-a perfecționat pe cale procedurală, romanii neavând multe preocupări pentru teoretizare, astfel încât practica juridică este cea care a scos la iveală spiritul inventiv al juristului roman și a cristalizat cele mai abstracte idei juridice, concepte și categorii atât de precis formulate, încât și-au găsit locul și în legislațiile moderne.

² Ulpian, Dig. 1.1.10 pr. și Inst. 1.1.3.

³ Celsus, Dig. 1.1.1 pr.

Contradicția existentă între textele unor jurisconșulți celebri și practica juridică, care depășise confuzia existentă între cele trei categorii de norme sociale, a fost explicată de regretatul meu dascăl, profesorul Emil Molcuț⁴, prin concurența a **trei factori**, și anume:

- romanii au fost profund conservatori și nu au renunțat niciodată la valorile lor tradiționale, nici atunci când acestea erau în mod vădit depășite de practica socială;

- romanii au fost un popor pragmatic, dovadă că jurisconșulții romani nu își începeau lecțiile cu introduceri teoretice, ci cu expunerea unor spețe pe care le analizau împreună cu studenții și constatau că între aceste cazuri practice existau anumite puncte comune, pe baza cărora încercau să formuleze principii de drept. Dar, aceste principii erau recunoscute apoi de jurisconșulți numai dacă reușeau să ofere soluții optime pentru toate cazurile reale și imaginare dintr-un domeniu;

- neavând preocupări pentru teorie, romanii au formulat puține definiții, iar acestea, de cele mai multe ori, au fost împrumutate de la greci; or grecii nu făceau distincția între drept și morală, dimpotrivă, vechii greci considerau că dreptul este o componentă a moralei.

Ca atare, spre deosebire de alte sisteme de drept ale antichității, care nu au supraviețuit societăților care le-au creat, dreptul roman a reușit să cristalizeze în forme atât de precise regulile de drept, încât acestea au fost preluate și în legislațiile feudale și moderne. Dacă o legislație se apreciază în funcție de posibilitatea sa de abstractizare, dreptul roman este dovada unei sinteze universal aplicabile, este conectarea trecutului cu prezentul, este sistemul juridic care a exercitat o influență hotărâtoare asupra dezvoltării posteroare a fenomenului juridic.

⁴ E. Molcuț, *Drept privat roman. Note de curs*, Ed. Universul Juridic, București, 2003, p. 6.

Secțiunea 2

Diviziunile dreptului roman

§1. Drept public și drept privat

Dreptul roman se împarte în două ramuri: drept public și drept privat. Romanii au avut reprezentarea acestei distincții, însă multă vreme nu au teoretizat-o. Primul jurisconsult care a analizat diviziunea dreptului roman în drept public și drept privat este **Ulpian** care, în manualul său, *Institutiones*, a oferit și criteriul de distincție dintre cele două ramuri: „*Publicum ius est quod ad statum rei romane spectat; privatum quod ad singulorum utilitatem*” (dreptul public este cel care se referă la organizarea statului roman, iar dreptul privat la interesele fiecăruia).

În concepția lui Ulpian, criteriul care diferențiază dreptul public de cel privat este cel al *naturii interesului ocrotit*: dreptul privat ocrotește interese individuale, iar dreptul public dă expresie unor interese generale⁵. O asemenea explicație nu poate fi primită pentru că, în realitate, toate normele de drept dau expresie unor interese generale, ale întregii societăți, norma juridică fiind, prin esența ei, generală și impersonală⁶.

Ca atare, distincția dintre dreptul public și dreptul privat se face în baza **criteriului obiectului de reglementare juridică**:

- dreptul public reglementează relațiile care iau naștere în legătură cu organizarea statului, precum și relațiile dintre stat și cetățeni;
- dreptul privat reglementează statutul juridic al persoanelor, relațiile cu un conținut patrimonial dintre persoane, precum și relațiile ce se stabilesc între persoane cu ocazia soluționării proceselor private (procesele cu obiect patrimonial).

Astfel, ***dreptul privat roman cuprinde totalitatea normelor juridice instituite sau sancționate de către statul roman, norme care regle-***

⁵ Prin această definiție, Ulpian urmărea să ascundă contradicțiile care rodeau societatea romană și să prezinte ca fiind interese generale, pe cele ale stăpânilor de sclavi. A se vedea V. Hanga, M. Jacotă, *Drept privat roman*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1964, p. 8.

⁶ N. Popa, E. Anghel, C. Ene-Dinu, L. Spătaru-Negură, *Teoria generală a dreptului. Caiet de seminar*, ed. 3, Ed. C.H. Beck, București, 2017, pp. 106 și urm.

mentează relațiile cu privire la statutul juridic al persoanelor, relațiile dintre persoane, având un conținut patrimonial, precum și relațiile ce se stabilesc între persoane cu ocazia soluționării proceselor private.

Pentru că instituțiile de drept privat roman au o valoare deosebită pentru tezaurul gândirii juridice, multe dintre acestea regăsindu-se în sistemele de drept moderne, obiectul de studiu al disciplinei noastre îl constituie nu întregul drept roman, ci dreptul privat roman. Așa cum afirma profesorul Emil Molcuț, dreptul privat roman este domeniul în care romanii au dat măsura spiritului lor creator, și-au afirmat vocația gândirii riguros exacte, tendința către subiectivizare și abstractizare, capacitatea de a formula principii generale și de a sistematiza materia pe baza lor⁷.

§2. Dreptul civil, dreptul ginților și dreptul natural

Dreptul privat roman se împarte în drept civil, drept al ginților și dreptul natural. Pentru a putea înțelege pe deplin această subdiviziune a dreptului roman, este necesară o incursiune în istoria poporului roman. Astfel, la origine, fiecare cetate avea un sistem de norme accesibile doar locuitorilor acelei cetăți, norme la care străinii nu puteau recurge. Cât timp cetățeanul roman a fost agricultor și păstor, iar familia își satisfăcea trebuințele prin munca proprie a membrilor săi, dreptul roman se reducea la **dreptul civil** (*ius civile*).

Dreptul civil se aplica numai în relațiile dintre cetățenii romani (numiți și quiriti), având un caracter exclusivist⁸.

O altă trăsătură a dreptului civil este *formalismul extrem de rigid*. Astfel, toate actele de drept civil presupuneau pronunțarea unor formule solemne extrem de complicate, realizarea unor gesturi, ritualuri, jurăminte.

Acest formalism poate fi explicat prin mai mulți factori:

- la acea epocă, economia fiind naturală, actele juridice se încheiau atât de rar încât, fiind lipsiți de experiența relațiilor juridice, erau necesare

⁷ E. Molcuț, *Drept roman*, Ed. Press Mihaela SRL, București, 2002, p. 9.

⁸ S. Longinescu, *Elemente de drept roman. Partea generală*, București, 1929, vol. I, p. 89; G. May, *Elements de droit romain*, Paris, 1927, p. 5.

aceste forme solemne pentru a sublinia consecințele foarte grave ale acestor acte, mai ales în plan patrimonial;

- uneori⁹, s-a considerat că acest formalism constituie o reflexie a fondului sufletesc și a calităților intelectuale ale poporului roman, dreptul civil fiind strict, riguros, conservator, statornic (așa cum vom vedea, Legea celor XII Table a fost în vigoare timp de 11 secole);

- acest formalism a fost cultivat cu scopul de a face actele de drept civil inaccesibile străinilor.

De altfel, în epoca foarte veche, nici nu erau posibile relațiile juridice între cetățenii romani și străini, deoarece potrivit unui principiu roman, orice străin care venea la Roma cădea automat în sclavie. Cu timpul, pe măsura dezvoltării producției și comerțului, străinii au început să fie tolerați la Roma dacă se puneau sub protecția unor cetățeni romani în calitate de oaspeți sau clienți¹⁰.

Spre sfârșitul Republicii, puteau veni la Roma fără a cădea în sclavie locuitorii acelor cetăți care aveau tratate de alianță cu Roma. Acești străini se numeau *peregrini*. Din acest moment, relațiile juridice dintre cetățeni și peregrini au devenit posibile și s-au practicat, dar nu erau reglementate prin normele dreptului civil, un drept foarte rigid și formalist, ci prin cele de **dreptul ginților** (*ius gentium*). Astfel, au fost create instituții juridice noi sau au fost adaptate vechile instituții de drept civil în scopul de a facilita relațiile comerciale dintre romani și străini, instituții lipsite de formalism și accesibile tuturor popoarelor care făceau comerț în bazinul Mării Mediterane¹¹.

⁹ G. Dimitrescu, *Drept roman*, Ed. Imprimeriile Independența, București, 1921, vol. I.

¹⁰ În virtutea ospitalității, străinii puteau veni la Roma, pentru *un timp determinat*, fără a cădea în sclavie, dacă se puneau sub protecția unor cetățeni romani în calitate de oaspeți. În virtutea clientelei, străinii puteau veni la Roma pentru *un timp nedeterminat*, chiar pentru totdeauna, fără a cădea în sclavie, dacă se puneau sub protecția unor cetățeni romani (numiți patroni), în calitate de clienți.

¹¹ Menționăm, cu titlu de exemplu, contractul verbal numit *sponsio*, care se încheia prin pronunțarea anumitor cuvinte solemne; vechii romani considerau că verbul „spondeo” (promit) are vocația specială de a atrage favoarea, grația zeilor Romei și, de aceea, el putea fi pronunțat numai de către cetățenii romani. Odată cu înflorirea

Dreptul ginților cuprinde totalitatea normelor juridice care reglementează relațiile dintre cetățenii romani și cei străini (peregrini).

Fiind mai evoluat decât dreptul civil, actele de dreptul ginților se încheiau, de regulă, prin simpla manifestare de voință a părților, fără a mai fi cerute condiții de formă. De aceea, cu timpul, dreptul ginților a preluat funcțiile dreptului civil, iar în vremea împăratului Justinian, dreptul ginților a devenit un drept general, asimilând toate instituțiile dreptului civil¹².

Ceea ce este deosebit de important: din nevoia de a adapta vechiul drept civil la o viață economică mai intensă a cetății, din ciocnirea dreptului civil, un drept conservator, specific romanilor, cu dreptul ginților, un drept adaptat nevoilor de schimb, a rezultat un sistem de drept evoluat, rafinat prin interpretarea și adaptarea vechiului *ius civile* de către jurisconșulți și prin mijloacele juridice create de pretori.

Deosebirea dintre dreptul civil și dreptul ginților a fost ilustrată de Gaius, în *Institutele* sale:

„Toate popoarele care se conduc după legi sau cutume (obiceiuri) se folosesc, în parte de dreptul lor propriu, în parte, de un drept care le este comun cu toți ceilalți oameni, căci dreptul pe care fiecare popor și l-a rânduit lui însuși, îi este propriu și se numește drept civil (ius civile), deoarece este un drept specific (respectivei) cetăți; dimpotrivă, ceea ce firea lucrurilor (naturalis ratio) a rânduit pentru toți oamenii este păstrat, deopotrivă, de toate popoarele și se numește dreptul ginților (ius gentium), deoarece toate popoarele (gentes) se folosesc de el. Poporul roman deci se folosește, în parte, de dreptul său propriu, în parte, de un drept care este comun tuturor oamenilor”.

Uneori, dreptul ginților a fost confundat cu **dreptul natural** (*ius naturae*). S-a vorbit despre un drept al tuturor viețuitoarelor, un drept

economiei de schimb, romanii au fost interesați ca și peregrinii să poată fi garanți, de aceea, s-a creat o nouă garanție personală formată tot prin întrebare și răspuns, *fidepromissio*, cu deosebirea că garantul răspundea prin verbul „*fidepromitto*” (promit cu lealitate).

¹² E. Molcuț, *op. cit.*, p. 15.

deprins din natură sau despre un drept care s-ar aplica tuturor popoarelor din toate timpurile, fiind veșnic și imuabil. Toate acestea conturează concepții filosofice care promovează existența unui drept ideal, întotdeauna echitabil, spre a-l opune dreptului pozitiv, imperfect și schimbător. Și totuși, pare greu de conciliat acest sistem de drept bazat pe echitate cu exploatarea sclavilor pe care s-a sprijinit sistemul roman.

În concluzie, așa cum dreptul roman se împarte în drept public și drept privat, la rândul său, dreptul privat roman se subdivide în 3 ramuri de drept:

1. dreptul civil, care cuprinde totalitatea normelor juridice ce reglementează relațiile dintre cetățenii romani, un sistem de drept exclusivist și formalist;

2. dreptul ginților, care cuprinde totalitatea normelor juridice care reglementează relațiile dintre cetățenii romani și cei străini (peregrini), un sistem evoluat și informal;

3. dreptul natural, un ansamblu de norme cu aplicabilitate universală care conturează o concepție filosofică adoptată sub influență grecească.

Secțiunea 3

Importanța studierii dreptului privat roman

Deseori, studenții întreabă *de ce trebuie să studieze o disciplină referitoare la o legislație moartă și ce utilitate practică prezintă astăzi învățarea dreptului roman?*

Ar fi foarte multe de scris, dar o să sintetizez pentru a exprima doar câteva idei, urmând ca pe măsură ce vom parcurge împreună materia, să aflăm valoarea inestimabilă a studiului apariției și evoluției instituțiilor juridice romane.

Cercetând evoluția instituțiilor de drept roman, vom descoperi vitalitatea extraordinară a acestui sistem de drept care a reușit să creeze o minunată conexiune între trecut și prezent, ieșind din epoca antichității și, grație rigorii, flerului și spiritului juridic ascuțit al pretorului și al

jurisconsultului roman, a constituit izvor de inspirație pentru multe sisteme juridice.

Dreptul roman și-a pus atât de puternic amprenta asupra evoluției generale a ideilor și instituțiilor juridice, încât a devenit un element de cultură universală¹³.

➤ *În primul rând*, dacă dorim să aflăm cum se formează și cum evoluează fenomenul juridic, în strânsă legătură cu mentalitatea, obiceiurile, limba unui popor, atunci viața dreptului roman oferă cercetarea cea mai potrivită pentru că, apelând la moștenirea lăsată de jurisconșulți, ***putem urmări soarta unor instituții juridice de-a lungul unei evoluții milenare***, în strânsă legătură cu celelalte componente ale sistemului social.

➤ *În al doilea rând*, romanii au reușit să creeze ***toate instrumentele juridice necesare pentru a reglementa dreptul de proprietate privată***. Niciuna dintre legislațiile antice n-a cristalizat în forme atât de precise regulile de drept, încât acestea să poată rezista timpului, așa cum a rezistat dreptul roman.

Dreptul privat roman s-a dovedit a fi reglementarea perfectă a proprietății private, astfel că sistemele juridice care i-au urmat au găsit gata elaborate toate conceptele, categoriile și principiile necesare ocrotirii acestui drept esențial. Astfel, receptând în sistemele juridice feudale, burgheze ori moderne principiile juridice create de romani în materia proprietății private, fiecare epocă a reînviat spiritul dreptului roman.

➤ *În al treilea rând*, ***romanii sunt creatorii alfabetului juridic***. Am primit moștenire din dreptul roman tot arsenalul juridic necesar pentru a exprima orice idee juridică: concepte riguros formulate, categorii abstracte pe baza cărora poate fi sistematizată întreaga materie, principii de drept care constituie piloni ai oricărui sistem juridic. Toate aceste instrumente juridice, originare din dreptul roman, au fost atât de bine elaborate încât au putut fi preluate, uneori chiar fără a fi necesară adaptarea lor, în toate legislațiile de mai târziu. Regăsim în codurile de astăzi instituții juridice care s-au menținut nealterate, *spre exemplu*, conceptul de obligație, termenul ori condiția, contractul, așa cum există

¹³ E. Molcuț, *Drept privat roman. Terminologie juridică romană*, ed. revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2011, pp. 5 și urm.

unele principii din materia obligațiilor create de romani și perfect aplicabile în dreptul modern.

➤ În al patrulea rând, **pentru sistemul juridic românesc**, dreptul roman a constituit substratul juridic al sistemului de drept sau, cum a spus profesorul Gr. Dimitrescu, „legislația noastră de astăzi este fiica dreptului roman”¹⁴. Ca atare, nu vom putea înțelege formarea și evoluția dreptului nostru decât cercetând modalitățile prin care s-a realizat influența dreptului privat roman.

Profesorul Emil Molcuț identifică **3 momente istorice principale**, și anume:

- *epoca de zămislire a poporului român și de formare a dreptului obișnuielnic pe un fond juridic de drept roman*. Astfel, în contextul romanizării Daciei, s-a format un sistem de drept nou, prin asimilarea unor instituții de drept roman asupra cărora a exercitat influență, în practica juridică, cutuma locală. Din coexistența și influențarea reciprocă a celor două rânduiri juridice au luat naștere, în condițiile specifice ale Daciei, instituții juridice noi.

- *epoca dreptului feudal scris*, când influența dreptului roman se exercită prin influența bizantină, prin intermediul legiurilor bizantine (în special prin intermediul Bazilicalelor care conțin norme de drept roman adaptate la realitățile feudale ale societății bizantine). Astfel, legiurile feudale românești cum ar fi Cartea românească de învățătură, Îndreptarea legii, Pravilniceasca condică, Codul Calimah, Codul Caragea sunt în mare parte inspirate din Bazilicale. Pe această cale, dreptul nostru feudal scris aduce un nou strat de influență, continuând linia de evoluție a dreptului obișnuielnic.

- *epoca elaborării operei legislative din timpul lui Alexandru Ioan Cuza*, când au fost preluate o serie de categorii și principii ale dreptului clasic roman. Dreptul roman a servit ca izvor de inspirație, în special pentru reglementarea instituțiilor ce țin de materia bunurilor și obligațiilor¹⁵.

¹⁴ G. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 6.

¹⁵ Pentru mai multe detalii, a se vedea E. Molcuț, *op. cit.*, p. 13; A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Ed. Institutului de Arte Grafice și Ed. Librăriei Școalelor C. Sfetea, București, 1914, vol. I, pp. 163 și urm.

În concluzie, cursul de Drept Privat Roman oferă studentului care începe studiul dreptului, o **perspectivă istorică asupra formării și evoluției instituțiilor juridice**, despre care va învăța în anii următori de facultate. Fără cunoașterea originii acestor instituții, studentul nu le va putea înțelege evoluția, iar fără însușirea alfabetului juridic creat de romani, viitorul jurist va rătăci într-un limbaj necunoscut.

Secțiunea 4

Istoria Romei

Pentru a putea studia dreptul roman și a-i înțelege importanța, trebuie să cercetăm modul în care s-a format acesta, în strânsă legătură cu istoria socială și politică a poporului roman¹⁶.

Pe tot parcursul cercetării, ne vom raporta la două coordonate:

A. *O periodizare istorică a Romei*, în care analizăm două epoci:

I. epoca prestatală, anterioară formării statului și cunoscută ca epoca gentilică sau epoca democrației militare;

II. epoca statală, începând de la jumătatea secolului al VI-lea î.H., când a fost fondat statul roman, stat care a parcurs în evoluția sa **trei perioade istorice**:

1. Regalitatea: *de la jumătatea secolului al VI-lea î.H. până în anul 509 î.H.;*

2. Republica: *din anul 509 î.H. până în anul 27 î.H.*

3. Imperiul, care a cunoscut două faze:

a) Principatul: *din anul 27 î.H. până în anul 284 d.H.;*

b) Dominatul: *din anul 284 d.H. până în anul 565 d.H.*

¹⁶ Veți regăsi la finele acestui capitol, în Anexa pedagogică, un extras care facilitează înțelegerea evoluției politice, economice și sociale a Romei, încă de la începuturi.